

УДК 908: 655.3.066.32+655.41 «1895/1917»(477.75)

Д.В. ЯШНИЙ

**Класифікація документальних листівок
з видами Криму як джерела пам'яткознавчих
досліджень (1895–1917)**

У статті розкриваються критерії класифікації документальних листівок як джерела з вивчення культурної спадщини, на основі сформованих у середовищі образотворчих джерел класифікаційних схем. Разом із тим, автором запропоновано принципи систематизації корпусу дорадянських поштових карток у межах предметного поля пам'яткознавчих досліджень з дотриманням видового й утилітарного різноманітності об'єктів культурної спадщини.

Ключові слова: документальна листівка, пам'яткознавство, класифікація.

За минулі десятиліття теоретичні розробки, розпочаті в 1980-х роках, і формування об'єктно-предметного поля пам'яткознавства як окремої дисципліни і галузі наукового знання, дозволили вивести комплексні методи охорони та вивчення культурної спадщини України. Пам'яткознавство на сучасному етапі як комплексна наукова дисципліна тісно пов'язана з історією, археологією, джерелознавством, археографією. Але будучи прикладної галуззю науки, має відмінний від кола історичних дисциплін, предмет і об'єкт дослідження найбільш універсальним визначенням яких, на нашу думку, є наступне: «[пам'яткознавство] своїм об'єктом має – історико-культурну спадщину, а предметом – суспільне функціонування пам'яток історії та культури» [1].

Разом із визначенням об'єкту та предмету вивчення, важливою умовою становлення самостійної галузі наукового знання є формування джерельного комплексу та методології опрацювання корпусу документів із урахуванням потреб наукової дисципліни. В цьому питанні найбільше зроблено для визначення співвідношення дефініції «пам'ятка культурної спадщини» як предмета вивчення пам'яткознавства та історичного джерелознавства [2]. Фундаментальні студії з теоретичних питань формування та використання корпусу джерел у колі предмету й об'єкту пам'яткознавства чекають у вітчизняній науці свого часу. Практичні ж дослідження зосередженні на вивченні джерел, які презентують конкретні об'єкти культурної спадщини.

Разом із використанням методологічних засад допоміжних історичних дисциплін, дослідження з вивчення культурної спадщини демонструють більш повне видове різноманіття джерельної бази, відходячи від орієнтованого на письмові джерела історичного джерелознавства. Це обумовлено різномісним вивченням пам'яток для подальшого використання в суспільному та культурному житті, що ставить їх цінність в пряму залежність від збереженої автентичності.

Згідно з Ризькою хартією «автентичність [є] критерієм ступеня вірогідності і точності збереження важливих ознак культурної спадщини (включаючи форму і проектне вирішення, матеріали і конструкції, функціональне призначення і використання, традиції і технології, розміщення і довкілля, дух, емоції та інші чинники)» [3]. Саме дотримання цих умов вимагає від дослідників культурної спадщини опрацювання широкого кола джерел. На відміну від історичного джерелознавства, де увага візуальним документам як самостійному різновиду джерел актуалізувалася лише в другій половині ХХ ст., і лише в останні десятиліття умовила «візуалізацію історії», використання іконографічних джерел у пам'яткознавстві є невід'ємною частиною студій [4]. В руслі об'єктно-предметного кола пам'яткознавства, для зображальних джерел об'єктом вивчення ми визначаємо носій інформації – джерело, а об'єктом – візуальний образ, який в ньому наведений (зображення історичної забудови, пам'ятки, тощо).

На початку ХХ ст. в Російській імперії отримує розповсюдження новий вид поштового посилення – листівка. За два десятиліття «золотого века открытки» в корпусі листівок формуються власні жанри, з притаманними лише їм особливостями. Серед всього різноманіття поштових бланків, найбільшу цінність для дослідників нерухомої культурної спадщини представляють документальні листівки, ілюстровані світлинами.

Використання відкритих листів прямо пов'язане зі становленням поняття «пам'ятка історії та культури»: поширення та тиражування поштових карток із зображеннями пам'яток певного міста (або країни) сприяли з'єднанню образу даних місцевостей з відображеними на них об'єктами. Поштові картки не просто сприяли пізнанню цих визначних місць, їх популярності, але й закріплення у свідомості, що саме ці споруди або об'єкти є видатними серед інших подібних. Особливо помітну роль листівки зіграли у популяризації нових пам'ятників часу – споруд самого ХХ ст. Друкувалися на одній зі сторін відкритого листа головним чином світлина пам'яток архітектури та монументи, що відображає тенденції того часу, коли гідними збереження, видатними пам'ятками визнавалися, насамперед, нерухомі об'єкти.

Згідно з класифікацією М. Євграфова, яка була використана російським дослідником А. Ларіною, документальні листівки, які є різновидом фотодокументів, поділяються за жанром на події (зображують окремі моменти подій чи фактів суспільного життя), видові (фіксують зображення окремих предметів, місцевостей, явищ природи) і портретні (зображення однієї або декількох осіб) [5].

Більша частина корпусу поштових листівок на кримську тематику загалом – видові документальні відкриті листи, які презентують архітектурну, містобудівну й

археологічну спадщину Криму та її стан на початку ХХ ст. Події та портретні листівки складають меншу частину, але і серед них є картки, в яких другий план, оточення основного сюжету, представляє собою маловідомий та не тиражований образ [6].

Особливості фотографічних джерел початку ХХ ст., були наведені М.О. Прокопенко та Г.М. Ланським. Виходячи з них, змістовна частина фотодокументу превалює над авторською, а підбір сюжетів здійснювався детермінувався їх презентаційними можливостями [7]. Враховуючи ці положення та комерційну основу видання листівок у Російській Імперії, можна зробити висновок, що вибір сюжетів та їх видання на листівкам залежало від попиту покупців на презентаційні зображення (світлини). Цим пояснюється велика кількість листівок із загальними видами великих міст, курортів, місцевостей і пам'яток розташованих поблизу них. Виключеннями з цієї закономірності є серії етнографічних листівок, що репрезентували самотужню культуру кримських татар для широкого загалу, незначна група карток, сюжети яких присвячені визначним природним та історичним місцям, та відкриті листи прикрашені світлинами християнських святинь Криму у віддалених місцях півострова.

У цілому ж, корпус документальних листівок як джерела з вивчення та відновлення культурної спадщини, на нашу думку, доцільно класифікувати, виходячи з сюжетних різновидів та діючого видового поділу пам'яток, який наведений в Положенні про Державний реєстр культурного надбання України [8]. Розроблена нами класифікація поширюється на листівки, на яких відтворені образи пам'яток, об'єктів культурної спадщини, що занесені до місцевих реєстрів, щойно виявлених об'єктів історії, археології, архітектури і містобудування, монументального мистецтва та втраченої культурної спадщини.

За приведеними видовими ознаками та сюжетним різноманіттям світлин, тиражованих на поштових бланках, листівки можна поділити, насамперед, за видовою класифікацією презентованого об'єкту культурної спадщини та його станом на сьогодні – існуючий чи втрачений. До останньої категорії відносяться об'єкти втраченого археологічного, архітектурного та містобудівного, історичного надбання й витвори монументального мистецтва, які було зруйновано до набуття ними статусу об'єкту культурної спадщини.

Виходячи з цього, корпус документальних листівок поділяється на дві категорії: 1) ті, що містять візуальний образ існуючих на сьогодні об'єктів культурної спадщини, та 2) такі, що зберегли інформацію про остаточно втрачене культурне надбання. В кожній із категорій, відповідно до сюжетів ілюстрованої сторони поштового бланку і видового поділення пам'яток, виділяємо окремо листівки з візуальною інформацією про археологічні, архітектурні, історичні, монументальні, містобудівні пам'ятки.

Виділення окремо поштових бланків ілюстрованих світлинами об'єктів архітектурної та містобудівної спадщини зумовлено особливостями сюжетного поділення документальних листівок. Витвори архітектури та визначні елементи забудови (з точки зору естетичної та утилітарної функції на початок ХХ ст.), здебільшого, фіксувалися на світлинах як центральна частина сюжету. Оточуючий природний, або антропогенний ландшафт, забудова міст фіксувалися частково, як другий план сюжету [9]. Навпаки – панорамні фотографії робилися з метою розкриття містобудівного ансамблю, кількість елементів на таких знімках дозволяє виділити інформацію для вивчення місця окремого об'єкту в забудові і презентує цілісний образ – «силует міста» або його значні частини: вулиці, площі, парки [10].

Разом із наведеною класифікацією, вважаємо доцільним використання традиційного для каталогів поділення корпусу на групи документальних листівок за утилітарними функціями об'єктів, які вони презентують [11]. Це пов'язано з традиціями, що склалися у вітчизняному та пострадянському пам'яткознавстві, а також диференціацію підходів до вивчення й охорони об'єктів культурної спадщини за метою їх створення [12]. Так, у вітчизняному пам'яткознавстві наприкінці минулого століття відокремилася церковне пам'яткознавство, об'єктом вивчення якого стала культурна та громадська роль і функціонування монастирів, церков, християнських святинь, тощо [13].

Час створення та функціонування пам'яток, візуальний образ яких наведений у дорадянських документальних листівках у більшості своїй не співпадав із «золотим часом листівки». На кримських поштових бланках зафіксовані залишки античних і середньовічних поселень, збережені станом на початок ХХ ст. архітектурні та містобудівні пам'ятки доби Кримського ханства, Російської імперії.

Відповідно до конкретного об'єкту пам'яткознавчого дослідження, весь корпус присвячених йому документальних листівок за хронологічною ознакою можна поділити на наступні групи: 1) поштові картки, випущені після припинення функціонування або руйнації об'єктів; 2) такі, що фіксують використання та розвиток, споруд, містобудівних ансамблів, презентують об'єкти культурної спадщини, що зазнали змін або були зруйновані до сьогодення, та 3) поштові бланки, ілюстровані видами природних та малозмінених ландшафтів, що до сьогодні зазнали значних змін під впливом антропогенних факторів.

До першої групи включаємо листівки, присвячені кримським пам'яткам археології та середньовічної фортифікації, спорудам доби Кримського ханства, які було зруйновано до кінця ХІХ ст. – тобто до початку масового випуску документальних відкритих листів. Як виключення до цієї групи відносять-

ся поштівки із світлинами Севастопольської оборони 1853–1856 років і палацу Олександрі Федорівни в Ореанді, який був знищений пожежею в 1881 р. [14].

Значніша за обсягом друга виділена хронологічна група листівок охоплює об'єкти архітектурної та містобудівної спадщини, монументального мистецтва, міську забудову, час функціонування яких співпав із масовим тиражуванням документальних листівок 1889–1917 років. Виходячи з утилітарного поділу, включаємо сюди поштові бланки, ілюстровані світлинами адміністративних будівель, садиб, споруд і ансамблів культового призначення (церкви, монастирі, мечеті, текіє, авізи, синагоги, кенаса, релігійні школи), міської забудови – як збережених до нашого часу, так і втрачених. Також до цієї групи належать об'єкти, які втратили на початок ХХ ст. своє первісне призначення, але зберегли культурне, історичне чи сакральне значення: (генуезькі фортеці, некрополі, поховання, дюрбе) [15].

Найменша за обсягом – група листівок на яких зафіксовані природні та малозмінені ландшафти початку ХХ ст., які до нашого часу були змінені діяльністю людини. Насамперед, це види природних об'єктів – каньйонів, плоскогір'їв, лісів, узбережжя, на місці яких виникли населені пункти, штучні ландшафтні утворення. До цього комплексу документальних поштівок включаємо ілюстровані загальними видами міст, містечок і передмість, які за минуле століття в результаті зростання зайняли більшу територію [16].

Наведені класифікаційні схеми документальних листівок не є універсальними, але, на нашу думку, такий поділ найбільш пристосований до вимог пам'яткознавчих досліджень і охоплює все видове різноманіття пам'яток. Систематизовані за наведеної схемою, документальні листівки охоплюють всі види об'єктів культурної спадщини, пам'яток, втрачене культурне надбання в комплексі та окремо.

Джерела та література

1. Основи пам'яткознавства / за ред. Л.О. Гріффена, О.М. Титової ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2012. – С. 34.
2. Романовський В.С. Культурна спадщина в класифікаційних схемах українського пам'яткознавства й історичного джерелознавства / В.С. Романовський // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. / відп. ред. В.М. Шейко ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2011. – Вип. 34 – С. 26–34.
3. Ризька Хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини // Пам'ятки України : історія та культура : науковий часопис. – 2001. – № 4. – С. 75.
4. Дробна І.В. Джерелознавчий аналіз документальних листівок: етапи дослідницької процедури / І.В. Дробна // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : історичні науки. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 274–281; Іваненко А.М. Твори зображального мистецтва як історичне джерело / А.М. Іваненко // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – С. 48–51; Магидов В.М. Историческое и технологическое

- источниковедение / В.М. Магидов // Вспомогательные исторические дисциплины : источниковедение – методология истории в системе гуманитарного знания : мат. XX междунар. науч. конф. : в 2 ч. – М., 2008. – Ч. 1. – С. 43–54; *Його ж.* Кинофотофодокументи архивного фонда Российской Федерации – источниковая база исторических исследований / В.М. Магидов // Источниковедение XX столетия : тез. докл. и сообщ. науч. конф. (Москва, 28–30 января 1993 г.) / РГГУ ; ИАИ. – М., 1993. – С. 55; *Маркітан Л.П.* Постаць Івана Франка в кінофотофодокументах / *Л.П. Маркітан* // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 206–212; *Соколов А.Б.* Текст, образ, інтерпретація : візуальний поворот в сучасній західній історіографії / А.В. Соколов // Очевидная история : проблемы визуальной истории России XX столетия. – Челябинск, 2008. – С. 11.
5. *Евграфов Е.М.* Кинофотофодокументы как исторический источник / Е.М. Евграфов. – М., 1973. – С. 4; *Ларина А.Н.* Документальная открытка как исторический источник : методика изучения / А.Н. Ларина // Источниковедческая компаративистика и историческое построение : тез. докл. и сообщ. XV науч. конф. (М., 30 января–1 февраля 2003 г.) / РГГУ ; ИАИ. – М., 2003. – С. 190.
 6. Саки [Евпатория : мечеть Джума-Джами : интерьер]: татары на молитве : открытое письмо / изд. С. Концеленбогина. – [Б.м.], [после 1904]. – [ошиб. изд. анот.]
 7. *Ланской Г.Н.* Современные проблемы определения достоверности кино- и фодокументов как источников исторического исследования / Г.Н. Ланской // Источниковедение XX столетия : тез. докл. и сообщ. науч. конф. (М., 28–30 января 1993 г.) / РГГУ ; ИАИ. – М., 1993. – С. 188; *Прокопенко Н.А.* Фодокументы как объект источниковедческой критики (из опыта издания документов ИТАР-ТАСС) / Н.А. Прокопенко // Источниковедение XX столетия : тез. докл. и сообщ. науч. конф. (Москва, 28–30 января 1993 г.) / РГГУ ; ИАИ. – М., 1993. – С. 161.
 8. Положения про Державний реєстр національного культурного надбання [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Законодавство України [веб-сайт]. – 27.12.2013. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>.
 9. [№ 308] : Крым : Ай-Тодор : Ласточкино гнездо : почтовая карточка / Granbergs brefkort . – Стокгольм : акц. о-во «Гранберг», [после 1909]. – [анот. ил. стор. на рус. и фр. языках]; [№ 232] : Крым : Ялта : гостиница «Метрополь» : открытое письмо. – Стокгольм : акц. о-во «Гранберг», [после 1904]. – [анот. ил. стор. на рус. и фр. языках]; Крым : Ялта : главный фасад гост. «Джалита» : открытое письмо. – Стокгольм : акц. о-во «Гранберг», [после 1904]; [№ 144] : Крым : Ливадия : «Большой дворе» : открытое письмо / изд. [А. Р.]. – [Б.м.], [после 1904]. – [39127].
 10. [№ 108] : Крым : брег Алупки : открытое письмо / [А.Р.]. – [М.]: [Eckel & Kallach], [после 1904]. – [№ 39189]; [№ 73] : Крым : [Бахчисарай] : въезд в город : открытое письмо. – [Б.м.], [до 1904]. – [анот. ил. стор. на рус. и фр. языках]; [№ 3108] : Крым : Ялта : открытое письмо. – [Б.м.], [после 1904]. – [№ 32006].
 11. Симферополь на старой открытке (1898–1918) : альбом-каталог / авт. текст. и сост. А. Пилашевич, В. Кацубинский; изд. В. Диканов. – Симферополь, 2006. – 140 с.; Поклон из Феодосии : Каталог видовых открыток (1899–1918) / А.О. Олещук, В.А. Диканов ; Феодосийский музей денег. – Феодосия, 2005. – 120 с.
 12. *Гріфпен Л.О.* До питання про класифікацію об'єктів історико-культурної спадщини / Л.О. Гріфпен // Треті Зарембівські читання : мат. 3 Всеукр. Зарембівських наук. чит. «Українське пам'яткознавство : сучасні проблеми та тенденції», присвяч. 20-річчю Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПШ (м. Київ, 23 травня 2011 р.) : зб. наук. пр. / гол. ред. кол. О.М. Титова ; Л.О. Гріфпен, С.І. Посохов [та ін.]; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2011. – С. 17–18.

13. *Шуба О.М.* Церковне пам'яткознавство у національно-культурному відродженні України // Археометрія та охорона культурно-історичної спадщини. – 1998. – № 2. – С. 96–105.
14. Штурм Севастополя 6 июня 1855 года : [с аннот. фот.] : открытое письмо / изд. Комитета по восстановлению памятников Севастопольской обороны. – [б. м.], [после 1904]; [№ 28] : Ореанда : общий вид : открытое письмо / изд. фотогр. И. Семенова. – Стокгольм : акц. о-во «Гранберг», [до 1904]; [№ 46] : Крым : Ореанда : общий вид : открытое письмо. – М. : фототип. «Шеррер, Набогольц и Ко», [1902]. – [аннот. ил. стор. на рус. и фр. языках]; Крым : Ореанда : открытое письмо / Община Св. Евгении. – СПб. : т-во Голике и Вильборг, [после 1904].
15. Чуфут-Кале : еврейское кладбище [в Иосафатовой долине] : открытое письмо. – М. : фототип. «Шеррер, Набогольц и Ко», [после 1904].
16. [№ 335] : Ялта : общий вид с Дарсана : открытое письмо / изд. Дм. Николича. – [Б.м.], 1915; [№ 29] : вид на Ялту со Штангеевской горной тропы : открытое письмо / изд. Дм. Николича. – [Б.м.], [после 1904]; Крым : монастырь Козьмы и Демьяна близ Алушты : почтовая карточка / И. П. Руденков. – Stockholm : Granberg K. A., [после 1904]. Крым : Симеиз : общий вид : открытое письмо / [Бр. I...]. – [Б.м.], [после 1904]; Крым : Кацивели близ Симеиза : открытое письмо. – [Б.м.], [после 1904]. – [№ 87].

***Яшний Д.В.* Классификация документальных открыток с видами Крима как источник памятковедческих исследований (1895–1917)**

В статье раскрываются критерии классификации документальных открыток, как источника по изучению культурного наследия, на основе сложившихся в среде изобразительных источников классификационных схем. Вместе с тем, автором предложены принципы систематизации корпуса досоветских почтовых карточек в рамках предметного поля памятковедческих исследований с соблюдением видового и утилитарного разнообразия объектов культурного наследия.

Ключевые слова: документальная открытка, памятковедение, классификация.

***Yashny D.V.* Classification of documentary postcards with Crimean landscapes as a source of cultural heritage studies' research (1895–1917)**

The article describes the criteria for classification as documentary postcards source for the study of cultural heritage, on the basis of existing sources in the environment Fine classification schemes. However, the author offers guidelines to systematize body of pre-Soviet postcards within subject field studies on monuments in compliance with species diversity and utilitarian objects of cultural heritage.

Key words: documentary postcard, research the monuments, classification.

Подано до друку: 3.04.2014 р.